

# Айфельгайм. роман

Уявіть собі історію першого контакту. Уявіть, що цей контакт стається в далекому минулому, знайомлячи пілотів не знаних нам іншоходів зі священниками-схоластами, лицарями із гірських замків та простими орачами, які міряють час лойовими свічками, храмовими святами та переміною пір року. Чи зможуть прибульці пояснити, що вони не демони? Чи повірять їм селяни? Як відправити дивних «прочан» додому, якщо їхній корабель не має ні коліс, ні вітрил? За героями цієї оповіді стежать уважні очі філософа, єпископа та барона-розбійника. А ще — на відстані 650 років — істориків, фізиків та бібліотекарів. Розлогі міркування одних, розбавлені цитатами із Святого Письма та епічних пісень, тісно переплітаються з покvapливими діалогами інших. В їхній заочній дискусії крізь сторіччя народжуються чудо відкриття, травма втрат, захоплення любові, істина і неодмінно — шлях до зірок. Український дебют Майкла Флінна, інженера, статистика, а ще — лауреата меморіальних премій Стерджена (1998) та Гайнлайна (2003). Його роман — номінант на «Г'юґо-2007» та переможець найпрестижнішої японської НФ-премії «Сейюн-2011».



Майкл Флінн

# АЙТРЕДЬГАЙМ

З англійської переклав Богдан Стасюк





Майкл Флінн

АЙФЕЛЬГАЙМ

Флінн Майкл

Айфельгайм : роман / Майкл Флінн ; пер. з англ. Б. Стасюка. — Тернопіль : Видавництво Богдан, 2023. — 608 с.

ISBN 978-966-10-8675-2

Уявіть собі історію першого контакту. Уявіть, що цей контакт стається в далекому минулому, знайомлячи пілотів не знаних нам іншоходів зі священниками-схоластами, лицарями із гірських замків та простими орачами, які міряють час лійовими свічками, храмовими святами та переміною пір року.

Чи зможуть прибульці пояснити, що вони не демони? Чи повірять їм селяни? Як відправити дивних «прочан» додому, якщо їхній корабель не має ні коліс, ні вітрил? За героями цієї оповіді стежать уважні очі філософа, єпископа та барона-розбійника. А ще — на відстані 650 років — істориків, фізиків та бібліотекарів. Розлогі міркування одних, розбавлені цитатами із Святого Письма та епічних пісень, тісно переплітаються з покvapливими діалогами інших. В їхній заочній дискусії крізь сторіччя народжуються чудо відкриття, травма втрат, захоплення любові, істина і неодмінно — шлях до зірок.

Український дебют Майкла Флінна, інженера, статистика, а ще — лауреата меморіальних премій Стерджена (1998) та Гайнлайна (2003). Його роман — номінант на «Г'юґо-2007» та переможець найпрестижнішої японської НФ-премії «Сейюн-2011».

Eifelheim

Michael Flynn

© Michael F. Flynn, 2006

All rights reserved.

З англійської переклав Богдан Стасюк

Від перекладача

Присвячую Силам оборони України,  
без яких цей переклад не мав би сенсу.

© 2006 by Michael F. Flynn

© Б. В. Стасюк, переклад, 2022

© І. В. Дунець, обкладинка, 2023

© Навчальна книга – Богдан, виключна  
ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

Видавництво Богдан, просп. С. Бандери, 34а,  
м. Тернопіль, Україна, 46002

Видавництво Богдан, а/с 529, м. Тернопіль, 46008

У випадку побажань та претензій звертатися:

тел./факс (0352) 520 607 office@bohdan-books.com

mail@bohdan-books.com т. (0352) 519 797; (067) 350 1870,  
(066) 727 1762

Електронні книги: www.bohdan-digital.com

Гуртові продажі: т/ф (0352) 430 046, (050) 338 4520

м. Київ, просп. Л. Каденюка, 27: т/ф (044) 296 8956; (095) 808 3279;  
nk-bogdan@ukr.net

Мережа книгарень «Дім книги»: т. (067) 350 1467; (099) 434 9947;  
dk-books.com

Інтернет-магазин «НК Богдан»

**www.bohdan-books.com**

## Подяки

Я хотів би висловити безмежну вдячність д-ру Мохсену Джанатпуру, що зараз викладає в коледжі Сан-Матео, за допомогу в появі джанатпурового простору на сторінках оригінальної повісті<sup>1</sup> в далекому 1986 році. І змінна швидкість світла у вимірах Калуци – Клейна, і тривимірний час, і квантований час у ті дні здавалися далекоглядними концепціями. А якщо подумати, то й навіть по сьогодні такими є.

*Vielen Dank*<sup>2</sup> персоналу музею у Фюрстенфельді за базову інформацію про Людвіга Баварського, Вільяма Оккама і німецьке мистецтво та культуру тієї доби; також — о. Вільямові Зайферту, який допоміг розібратися з еволюцією меси до і після Тридентського собору.

Не можу не подякувати і Стену Шмідту, редактору журналу *Analog Science Fiction*, котрий свого часу опублікував повість, із якої походять сучасні епізоди роману, та Елінор Вуд, моїй літагентці, за те, що не злізла з мене і примусила дописати до них середньовічну складову. Врешті-решт я вдячний редактору видавництва *Tor* Девіду Гартвеллу за поміч в обтісуванні недоладної чернетки набіло.

ПРО КАЛЕНДАР. Попри те, що цивільний рік *III Caroli, rex germanorum*<sup>3</sup>, почався 1 січня, «рік Божий» (Anno Domini) подекуди затримувався аж до Благовіщення на 25 березня. Тому перші три місяці того, що ми назвали би 1349 роком, все ще деінде в Європі лишалися роком 1348-м. У деяких регіонах роки лічили скоріше від Різдва Христового, а не Благовіщення, а в деяких — спиралися на цивільний рік. Інакша система була в греків, і купецька валка могла подорожувати не просто з місця на місце, а ще й з одного року в інший!

## ПЕРСОНАЖІ

Шерон Надь	космолог і цивільна дружина Тома
Том Шверін	кліолог (математичний історик) і цивільний чоловік Шерон
Джуді Као	бібліотекарка, згодом наукова асистентка Тома
Джексон Веллс	завкафедри, на якій працює Шерон
Ернандо Келлі	дослідник, щойно захистив дисер із нуклонної інженерії, сусід Шерон по кабінету
Антон Ценгле	історик Фрайбурзького університету імені Альберта і Людвіга, колега Тома
монсеньйор Гайнріх Люрм	представник Фрайбурзької дієцезії, археолог-аматор
Гус Мауер і Зепп Фішер	робітники з Фрайбурга

## ОБЕРГОХВАЛЬДСЬКА ГРОМАДА

панотець Дітріх	«усамітнений учитель»; колишній учень Жана Бурідана із Бетюна, душпастир церкви св. Катерини в Обергохвальді
брат Йоахім із Гербгольцгайма	францисканець-спіритуал, перечікує суперечності, що роздирають фрайбурзьке чернецтво
Терезія Ґреш	знахарка; колишня підопічна Дітріха
Ґреґор Мауер	обергохвальдський муляр
Лоренц і Ванда Шмідти	обергохвальдський коваль і ковалиха
Клаус Мюллер	сільський староста-майер; порається на панському млині



Гільдегарда Мюллер	мірошничка
Фолькмар Бауер	впливовий селянин, який займає кілька гін
Зеппл Бауер	син Бауера; заручений із Ульрікою Акерманн
Фелікс та Ільза Акерманни	обергохвальдський селянин та його дружина
Марія Акерманн	менша донька Акерманна
Ульріка Акерманн	старша донька Акерманна; заручена із Зепплем Бауером
Гайнріх Альтенбах	поселенець, що займає ділянку поблизу Обергохвальда
Одноокий Гервіг	обробляє храмову ругу Дітріха
Труд Мецгер	удова; обробляє гони по сусідству з Гервігом, має синів Мельхіора та Петера
Нікель Лангерманн	скіпщик
Вальпурґа Гоніг	пасічниця та броварка
Олівер Бекер	син Якоба-пекаря
Бертрам Унтербаум	відробляє панську повинність окличником, змагається з Олівером за руку Анни Кольманн
Анна Кольманн	донька Кольманна
ґайрех Єгер	мисливець
Дорліза Бауер	дружина Бауера
Йозеф Гольцбреннер	випалювач деревного вугілля у Великому лісі; має підмайстра Антона
Райнгардт Бент	селянин
син Фулька Альбрехта	скіпщик
Петронелла Люрм	скіпщиця
Конрад Унтербаум	селянин
Норберт Кольманн	селянин

Аделарда	дружина Кольманна
Кольманн	
Атіульф Кольманн	син Кольманна, немовля
Маркус Беттхер	обергохвальдський бондар
Герда Беттхер	донька Беттхера

## ЗАМОК ГОХВАЛЬД

пан Манфред із Гохвальда	володар Гохвальда; вдівець
Кунігунда	старша донька Манфреда; наречена Ойгена
Ірмгарда	молодша донька Манфреда
Ойген	Манфредів юнгер, або ж юнкер (молодий пан)
Тьєррі з Гінтервальдкопфа	один із васалів Манфреда; лицар (ритер)
Макс Швайцер	десятник; командує залогою Гохвальда
Петер із Райнгаузена	мінезингер Манфреда
фра Рудольф	капелан Манфреда
Еверард	шафар Манфреда; відповідає за кріпаків та виконання панщини
Хлотільда	нянька Ірмгарди
Вілімер	рахівник Манфреда
Гунтер	майордом Гохвальда
Андреас	після Макса другий за старшинством у залобзі; родом із долини річки Мурґ
Довгоносий Францль	інший заступник Макса
Юрмегарда- шафарівна	дружина Еверарда
Вітольд-шафаренко старий Фрідріх	син Еверарда писар Еверарда

Ріхарт  
Дурнбахфельс

солтис; зберігає сільські статути

## КРЕНКИ

гер Гшерт            шкіпер корабля, згодом —  
                         барон Гроссвальд

Крацер            старший над ученими

Пастирка           майер пілігримів

Йоганн (Ганс)    прислужник балакучої голови

Готтфрід           прислужник електронічної сутності

Арнольд           хірургос

Ульф та Елоїза   лаборанти

## ІНШІ

Філіп                            барон-розбійник

фон Фалькенштайн

Малахай бен Шльома    фактор родини Сенеорів;  
   сам із Регенсбурга

Тархан Хазар бен Бек    прислужник Малахая

Айнгарт і Розамунда    імперський лицар і його дружина; мають  
   помістя в околицях  
   Обергохвальда

торговка рибою з Фрайбурга  
та її син

архідиякон Віллі Ярлсберг    навчався разом із Дітріхом;  
   намісник єпископа Страсбурзького  
   у Фрайбурзі

Савойський Хірург

Вільям Оккам            «шановний початківець»;  
   відомий на увесь світ філософ  
   при дворі цісаря Людвіга

Імре                            мандрівний торговець крамом родом  
   з Угорщини



*Не чує Бог людей: за наш моральний крах  
Стирає він умить добродіїв на прах*

ВІЛЬЯМ ЛЕНГЛЕНД,  
«Видіння про Петра Орача»<sup>4</sup>

*C'est le chemin qu'on appelle le Val d'Enfer [...]  
Que votre Altesse me pardonne  
l'expression; je ne suis pas diable pour y passer*

МАРШАЛ ВІЛЛАР,  
про Гелленталь (1702)

---

<sup>1</sup> Flynn, Michael. Eifelheim / Michel Flynn // Analog Science Fiction/Science Fact. — 1986. — Vol. CVI, No. 11. — PP. 138–177.

<sup>2</sup> Щира подяка (нім.).

<sup>3</sup> 3-й [рік] Карла, короля германців (лат.).

<sup>4</sup> Писана середньоанглійською мовою алітераційна поема «Pe(e)rs þe plozma» (2-га пол. XIV ст.) за авторством William de Langland (бл. 1325/30 — до 1387/90) — видатна пам'ятка англійської середньовічної літератури, що в алегоричній формі оповідає про богословську інтерпретацію пошуків істинно християнського життя, періодично вдаючись до соціальної сатири. Українською перекладена Юрієм Корецьким (1911–1941), що професійно її вивчав, однак рукопис так досі і не опубліковано.



# Пролог

*Антон*

Мені відомо, де пролягла путь до зірок. Брама відкрилася одного разу: давним-давно та ще й у далекому і маловірогідному місці. А потім закрилася. Моя історія про те, як усе сталося, а також, можливо, про те, що з цього вийшло.

Бачте, Шерон Нодь була фізиком, а Том Шверін — кліологом. У цім уся суть. Із них усе розпочалося, ними все скінчилося, і з ними все, насправді, було пов'язано.

А може, і не розумієте, оскільки збагнути це навіть зараз нелегко. Адже моделі розселення людей у середньовіччі і теорія множинних бран видаються царинами такими далекими. Вони й *справді* дуже далекі одна від одної, дотичні лиш в одному-єдиному пункті — крихітній філадельфійській квартирі, де на двох жили Том із Шерон. Звісно, в такій тісноті науковці не могли не довідатися бодай крихти з того, чим кожен із них займався. Останнє і стало точкою опори, *відштовхнувшись від якої*<sup>5</sup>, ці двоє перевернули весь світ.

Мій внесок у їхній справі найменший і найскромніший, тому, напевне, хай краще історія сама розгортається перед вами.

---

<sup>5</sup> Δος μοι π' αν στω και τα γαν κινάσω (δ.-гр.) — Дайте мені точку опори, і я переверну світ (Архімед, 287–212 pp. до н. е.).

# I

Серпень 1348 р.

## *Утреня, День пам'яті Сікста II та інших<sup>6</sup>*

ДІТРИХ ПРОКИНУВСЯ із каменем на серці, так немов десь на затемнених хорах йому виспівував низький бас. Священник притьмом розплющив очі й озирнувся по кімнаті. У вкритому патьоками воску настінному держаку для свічки мерехтів нічний огник, кидаючи химерні тіні на стіл, умивальник, ослінчик для уклінних молитов та псалтир. Від такого непевного світла фігура на розп'ятті, можна було подумати, корчилась і намагалася вирватись на волю. По кутах і закапелках покою морок бубнявів від таємниць. У східному вікні тьмяний багрянець заграви окреслював гребінь Катеринаберґа тонкою лінією приставленого до горла ножа.

Він набрав повітря у груди і спробував заспокоїтися. Хай там як, а свічка вже все одно догоріла до відмітки, нагадавши про утреню<sup>7</sup>; тож, відкинувши ковдру, Дітріх перевдягнувся з нічної сорочки в рясу. На шкірі в нього з'явилися сироти, а на карку настобурчилися волоски. Чоловік здригнувся і спробував зігритися, поплескавши плечі. *Сьогодні щось обов'язково станеться.*

Біля вікна стояв невеличкий дерев'яний столик із мискою та акваманілом. Його виготовили з битої міді в подібі півня з крильми, прикріпленими до корпусу рукомийника метким шилом спижаря. Коли чоловік на них натиснув, із дзьоба птаха в мисочку під його випростаними руками полилася холодна вода. «Господи, очисти мене від зла», — пробурмотів Дітріх і вмився. Якщо процедуру провести ретельно, від нічних страхів не лишиться й сліду. Він одщипнув трохи мила і розтер його в руках та на обличчі. *Сьогодні щось обов'язково станеться. Ach<sup>8</sup>,* теж мені пророк! Чоловік навіть слабо всміхнувся зі своїх побоювань.

Надворі, десь край підніжжя гори, він помітив рухливий огник. Світна цяточка виринала, пробігала коротеньку відстань, а потім

зникала, щоб уже за мить об'явитися знов і повторити свій танок. Дітріх спохмурнів, не розуміючи, кого там непутить. Саламандру?<sup>9</sup>

Ні. Ковалю. Священник зрозумів, що напружений, лиш коли, зітхнувши з полегшенням, уторопав походження вогника. Під горою стояла кузня, а поруч із нею — хатинка сільського ковалю. То якраз блимала свічка у його відчиненім вікні, перед яким він ходив сюди-туди. Лоренц не знав спокою, ніби заграбований у клітці звір.

Отже. Коваль — або ж ковалиха — також не спить, і його, схоже, також щось бентежить.

Дітріх потягнувся до акваманіла сполоснути руки від мильної води, аж раптом ніби голка вжалила його в долоню. «*Sancta Katherina!*»<sup>10</sup> Він сахнувся назад, скинувши додолу миску вкупі з глеком для води. По кам'яних плитах широко розлилася піна. Священник уважно обдивився руки, але так і не знайшов жодної ранки. Повагавшись із хвилину, він став навколішки й обережно підняв акваманіл, наче боявся, що той знову спроможний дзьобнути його.

— Який неслухняний півник, — дорікнув він глеку. — Хіба ж можна так клюватися? — Когутик, глухий до зауважень, повернувся на своє місце.

Витираючи руки об рушник, Дітріх помітив, що волоски і на тильному боці долонь стовбурчилися, неначе шерсть на вициреному перед боєм собаці. Цікавість змагалася зі страхом. Він засукав рукав і побачив наїжачені волоски багато вище по руці. Картина навіювала непевний далекий спогад, проте який саме, чоловік не розумів.

Пригадавши про свої обов'язки, Дітріх облишив ламати голову над загадкою і рушив до ослінчика, де шипів недогарок свічки. Священник опустився навколішки, перехрестився і, склавши разом долоні, підвів очі до залізного хреста на стіні. Лоренц, той самий коваль, котрому не спалося біля підніжжя гори, витворив розп'яття із цвяхів та різного шворіння, яке не те щоб аж надто скидалося на розіпнуту людину, однак при замисленішому спогляданні могло справити схоже враження. Діставши з полицки требник-бreviарій, Дітріх розгорнув його на сторінці з уранішньою службою, яку він ще з учора позначив стрічкою-закладкою.

«А вам же все волосся на голові пораховано!»<sup>11</sup> — йшлося у тексті утрени. — Не бійтесь, отже: ви вартніші за багатьох горобців...»

Ну, чому саме ця молитва саме цього дня? У самісіньке око. Він ще раз поглянув на волоски на зап'ястку. Знак? І якщо так, то знак чого? «Хай торжествують праведні у славі, — правив далі чоловік, — на своїх ложах хай ликують<sup>12</sup>. Даруй нам радість причаститися до Сікста та інших<sup>13</sup> у вічному блаженстві. Про це ми прохаємо Тебе через Господа нашого, Йсуса Христа. Амінь».

Звісно. Нині ж день пам'яті папи Сікста II, тому і молитва за мучеників. Так і стоячи на колінах, він замислився над твердістю духу добродія, якою той не поступився і перед ликом смерті. Задумався над долею людини настільки праведної, що її пам'ятали за одинадцять століть після гвалтвної смерті — кари на горло, — якій її піддали прямо під час меси. Пізніше на могилі Сікста, що її Дітріх і сам бачив на цвинтарі Каллікста, папа Дамас наказав викарбувати вірш<sup>14</sup>; і хоча поезія від досконалості виявилася значно далі, ніж Сікст від ідеалу людини, історію останнього вона переказувала цілком достовірно.

«Раніше в нас були кращі папи», — майнуло в Дітріхових думках, і він одразу ж покартав себе. Хто я такий, щоб судити іншого? Сьогочасна Церква хоч і не зазнає відкритих гонінь із боку королів — номінальних християн, — та все одно перетворилася на забавку для французької корони. Субординація — більш вигадлива форма переслідувань, то й відвага, аби змагатися з нею, напевне, повинна бути винахідливішою. Французи порішили Боніфація не так відверто, як римляни — Сікста. Дарма що сконав Папа таки від побоїв.

Боніфацій був зверхнім, погордливим чоловіком без жодного друга в усьому світі; та хіба не можна і його назвати мучеником? Щоправда, загинув він не стільки від проповідування Євангелія, скільки через буллу «Unam sanctam» на превелике невдоволення короля Філіпа та його двору. Сікст же був божою людиною, якій довелося жити у безбожну добу<sup>15</sup>.

Дітріх притьмом озирнувся і одразу ж висварив себе за полохливість. Невже він міг уявити, що й по нього теж прийдуть? Ні, логічно він припускав таку можливість. От тільки з якої причини він міг здатися маркграфові Фрідріху?

Точніше, з якої причини, що про неї Фрідріх міг би знати?

*Не бійтесь*, заповідала сьогоденна молитва — найчастіший завіт із вуст Господніх. Йому знову спав на думку Сікст. Якщо древні не

пасували навіть перед смертю, то чому він, навчений сучасним премудростям, знайшов місце для страху в своєму серці без вагомої на те причини?

Дітріх іще раз роздивився неслухняні волосинки на зап'ястку, прим'яв їх і почекав, поки вони знову нагороїжилися. Як би до цього питання підійшов Бурідан або Альбрехт? Священник залишив закладку на сторінці *лауд*<sup>16</sup>; поміняв свічку, обтер залишки воску і запалив її від старої.

Альбрехт писав, що «*experimentum solum certificat in talibus*»<sup>17</sup>, дослід — єдиний надійний провідник.

Дітріх поглянув на полум'я свічки крізь вовняний рукав ряс, і його губи поволі розтягнулися у посмішці. Він знову відчував те цікаве вдоволення, яке завше оволодівало ним, коли щастило побудувати питання розумно і таким чином виманити у навколишнього світу якусь відповідь на нього.

Вовняні волоконця рукава також настовбурчилися. *Ergo*<sup>18</sup>, подумав він, *імпетус*, що тисне на волосинки, є зовнішнім і водночас матеріальним проявом, оскільки у вовняної сутани немає жодної духовної сутності, яку можна було б налякати. Значить, безіменний страх, який турбував його, не більше, ніж відображення цього матеріального тиску на його душу.

Тільки от остання думка хоч і дала поживу для інтелекту, та геть не спромоглася втамувати волі.

\* \* \*

Трохи згодом, коли Дітріх уже йшов до храму, аби відправити вранішню службу, його увагу привабило скавучання в затінку під церковними східцями. Там, у миготливому світлі свого смолоскипа, він розгледів чорно-жовтого собаку, який лежав, прикривши писок обома лапами. Плями на його шерсті настільки зливалися з тіннями, що пес більше скидався на якесь божевільне створіння: наполовину собаку, наполовину швейцарський сир. Зі сповненими надії очима дворняга поглядом провів Дітріха до дверей.

Із маківки Храмового пагорба священник роздивився осяйну заграву, схожу на блідий світанок, що зранку вибілював небеса і заливав Великий ліс на далекому краю долини. Однак його час іще не настав,



та й небо зазвичай займалося не з того боку. На церковному шпилі довкруг хреста крутили хороводи блакитні вогники святого Ельма. Невже страх пробудив навіть небіжчиків, що сплять мертвим сном на цвинтарі? Але ж *цей* знак не повинен був з'являтися аж до останніх днів світу.

Дітріх хутенько помолився, благаючи захисту від потаємних небезпек, і крутнувся спиною до дивних явищ, ставши обличчям до церковних стін, звичний вигляд яких мав би розрадити його душу.

*Мій дерев'яний собор.* Так його інколи називав Дітріх. Протягом довгих літ стамески щирих теслів перетворювали дубові стіни й колони Церкви святої Катерини, що височіли над кам'яними підмурівками, на немислимі сплетіння святих, звірів та міфічних істот.

Поруч із вхідними дверми почивав жилавий образ самої святої Катерини, рука якої лежала на колесі, що колись мало стати знаряддям її страти<sup>19</sup>. *«То чие ж це торжество? — питала її вимучена посмішка. — Того, чиї руки обертали це колесо, вже немає в живих, а я лишилася».* По одвірках нагору, до тимпана, де чийсь різець викарбував Тайну вечерю, пнулися лев, орел, людина та бик<sup>20</sup>.

Деінде з-над стріхи шкірилися фантастичні рогаті та крилаті горгульї. Навесні зі своїх роззявлених пащек вони вивергали потоки талої води, на яку перетворювався сніг, що вкривав черепицю на крутих скатах даху. Під ostrішками стукотіли молотами кобольди. На віконних лутках, на фільонках та стовпах, із дерев'яних пут рвалися ще більш фантастичні істоти. Прохромлювали своїм поглядом василіски, дибилися грифони та віверни. Злітали в стрибку кентаври, солодким подихом манили пантери. Там дракон тікав од лицарів Амалінга; а тут на своїй єдиній велетенській нозі стояв скіапод. Безголові блемії вибалушували очі, розташовані на животі.

Наріжні опори споруди були вирізьблені у формі чотирьох гірських велетнів, які на своїх плечах тримали дах: Гріма, Гільди, Зігенота й Еке, — як їх прозвали селяни, вгадавши щонайменше з останнім назвиськом<sup>21</sup>. Не без почуття гумору, різьбяр також перетворив основи колон на подоби виснажених і дратівливих гномів, що тримали на собі гігантів і покійно зиркали на перехожих спідлоба.

Неперевершене буйство фігур, народжених із дерева та все ж таки невіддільних від нього, здавалося невід'ємною частиною живого

храму. «Десь, — подумалося Дітріху, — існують схожі на них істоти».

Коли завивав дужий вітер або сніг важким тягарем гнітив дах церкви, весь цей звіринець стогнав і перешіптувався. І хоча це лиш рипіли крокви, бантини й сволоки, у людей повсякчас виникало враження, немов то бурчав Зігенот, попискував карлуватий Альберіх<sup>22</sup> і під носа мугикала свята Катерина. Зазвичай ці стіни веселили Дітріха, але тільки не сьогодні. Сповнений бентег, він побоювався, що Чотири Велети можуть раптом скинути свій вантаж із плечей і завалити всю конструкцію на його голову.

Тепер вогники свічок мерехтіли у шибках далеко не одної хати, а на протилежному боці їхньої маленької долини по Манфредових мурах у не притаманній для себе пильності крокувала нічна варта, виглядаючи на незнаного ворога то в одній стороні, то в іншій.

Із боку села до Дітріха навпомацки простувала чиясь постать. Перечепилася, знов пішла вперед, послизнулася в багнюці і тонко захникала в досвітній тиші. Священник підняв смолоскип трохи вище і зачекав. Невже це до нього так безсоромно наближається та сама провіщена раніше загроза?

Та перш ніж захекана фігура впала перед ним навколішки, він зрозумів, що це мірошничка Гільдегарда, боса, розпатлана і вдягнена в саму опанчу поверх нічної сорочки. У світлі свого смолоскипа Дітріх розгледів невмите обличчя. Може, жінка і була загрозою, проте іншого роду, давно знайомого священнику. Напевне, справа виявилася нагальною, коли мірошничка постала перед своїм парохом у такому вигляді.

— Аш, панотче! — вигукнула вона. — Бог побачив мої гріхи.

Богові, подумалося Дітріху, не треба було далеко заглядати. Він допоміг жінці підвестися.

— Господу відомо про всі наші гріхи ще від початку часів.

— Тоді чому ж він розбудив мене сьогодні в такому страху? Ви мусите сповідати мене.

\* \* \*

ДІТРИХУ АЖ НЕ ТЕРПЛОСЯ, коли між ним і лиховісними міазмами стане стіна, і він повів Гільду до церкви. На його превеликий жаль та подив, острах і всередині анітрохи не вгавав. Може, наприкінці часів свята

земля і могла оборонити від усього надприродного, а от від чого-небудь цілком природного — зась.

У тиші Дітріх почув безгучне шепотіння, немов десь поруч шарудів легіт або жебонів струмочок. Прикривши очі від яскравого полум'я смолоскипа, священник розгледів дрібнішу тінь, зіщулену під головним віттарем. Там, зіскулившись, сидів Йоахім-мінорит<sup>23</sup>, який так покwapно белькотів молитви, що його слова, здавалося, немов людці в охопленому панікою натовпі, налітали одне на одного і громадилися, зливаючись у нерозбірливому шемранні.

Покинувши молитися, Йоахім розвернувся і миттю піднявся, невисокий, різкий та гнучкий. Він був у поношеній коричневій сутані, неодноразово охайно зацерованій. У тінях чернечої відлоги ховалися гострі риси смаглявого обличчя, кошлаті брови та широко розплющені задумливі очі. Монах швидко обливав пересохлі губи.

— Дітріху?.. — невпевнено озвався мінорит.

— Не бійся, Йоахіме. Ми всі це відчуваємо. І звірі також. Це якесь природне явище, пертурбації повітря, щось на кшталт нечутної грози.

Йоахім струснув головою, і з-під його каптура вибилося пасмо чорного волосся.

— *Нечутної грози?*

— Я не можу підібрати кращого слова. Мені воно скидається на звуки басових труб органа, від яких тремтять шибки. — І Дітріх переказав Йоахімові свої роздуми стосовно шерстинок.

Мінорит глянув на Гільдегарду, що барилася при вході до храму. Він спробував зігрітися, розтерши руками плечі під рясою, і озирнувся навсібіч.

— Ні, цей страх — то голос Господній, який закликає нас покаятися. Він надто жахливий, щоб бути чим-небудь іншим! — Останні слова він прокричав, немов на проповіді, і його голос відбився від статуй, що спостерігали за сценою зі своїх ніш.

Свої виступи Йоахім завжди супроводжував жестами й барвистими історіями, тоді як Дітріхова служба повсякчас ґрунтувалася на аргументованих твердженнях, що вічно наганяли сон на парафіян. Інколи він навіть заздрих цьому ченцю та його вмінню розворушити людські душі, але тільки інколи. Адже розворушивши душу, її буває важко спинити від лиха.

— Господь може до нас звертатися, — повчально мовив до молодшого товариша Дітріх, — і через цілком матеріальні явища.

Поклавши руку йому на плече, він ледве підштовхнув хлопця і попросив:

— Сходи-но по параменти<sup>24</sup> на вітвар. Сьогодні відправляємо «*Clamaverunt*»<sup>25</sup>. Тому його колір має бути червоним.

Із таким діло мати складно, подумав Дітріх, коли Йоахім пішов, а ще складніше було пізнати парубка зсередини. Молодий чернець вбирився у рам'я з більшою гордістю, аніж папа в Авіньйоні<sup>26</sup> носив свою позолочену тіару. Спіритуали проповідували вбогість Ісуса та Його Апостолів і ганили духовенство за його статки; однак Господь благословив не просто вбогих, а вбогих духом — *beati pauperes spiritu*<sup>27</sup>. Розумне відмежування. Як зауважували Августин із Томою Аквінським, звичайна бідність надто доступна, аби її коштом можна було здобути таку винагороду, як Небеса.

— Чого це він тут? — поцікавилася Гільдегарда. — Хіба його робота не сидіти попідтинню, жебрати й патякати?

Дітріх нічого не відповів. На це були причини. Ці причини носили золоті тіари та залізні корони. Він узагалі шкодував, що Йоахім прийшов до їхнього села, оскільки єдине, на що він міг спромогтися, — це привабити до себе увагу. Але ж Господь казав: «Чужинцем був, і ви мене прийняли»<sup>28</sup>. Жодних винятків. Забудь про великі діяння світу поза лісами, нагадав він собі. *Більше вони тебе не стосуються*. Та чи забуде світ поза лісами його самого — питання іншого штибу, і куди менш приємного.

\* \* \*

У сповідальні гільдегарда Мюллер зізнавалася в одному грішку за іншим. Вона підмочила борошно, яке вийшло з мішків, привезених її чоловікові на мливи, — друга за важливістю таємниця, що була на вустах в усіх мешканців Обергохвальда. Вона позаздрила Бауерівні, якій чоловік подарував красиву брошку. Вона давно не провідувала старенького батька в Нідергохвальді. Складалося враження, ніби жінка надумала сповідатися в усіх смертних гріхах.

І все ж, два роки тому ця сама добродійка прихистила вдягненого в лахміття прочанина, котрий мандрував до Храму Гробу Господнього

в Єрусалимі. Бріан О'Флінн пройшов довгий шлях із Гібернії<sup>29</sup>, розташованої на краю світу, не побоявся злигоднів охопленої хаосом країни (тоді ще року не пройшло<sup>30</sup>, як англійський король до пня винищив лицарський квіт Франції), щоб тільки бути до нитки пограбованим паном Соколиного Бескиду<sup>31</sup>. Гільда Мюллер надала цій людині притулок, подбала про її рани та мозолі і подарувала одяг із гардеробу свого жваво протестуючого чоловіка, після чого з Богом провела у дальшу дорогу, посвіжілого та здорового. Це трохи врівноважувало шальку терезів, на якій містилися Гільдині крадіжки, ревності та пожадливість.

Гріх же полягає не в конкретному діянні, а у волі. В основі «послужного списку» жінки лежав гріх, у порівнянні з яким усі інші провини ледве впадали в око. Брошку можна повернути, батька — провідати; та коли не зцілити внутрішній порок, каяття — яким би щирим воно не здавалося — залишатиметься насінням, покинутим у безплідному ґрунті.

— І ще я чинила перелюб з іншими чоловіками.

Ось і вона — перша по важливості таємниця, що була на устах в усіх мешканців Обергохвальда. Гільдегарда Мюллер відловлювала собі чоловіків так само холоднокровно, як її благовірний гер Мюллер полював на оленів та вепрів, чиї голови прикрашали стіни Гохвальдського замку. Раптом Дітріх, піддавшись миттєвій слабінці, спробував собі уявити, що могло б теліпатися на стіні з трофеями Гільдегарди.

Трофеями? Ach! *Ось він* — внутрішній порок. Гординя, не Хіть. Після того, як плотські радощі мусили зблякнути, переслідування і вилов чоловіків залишалися для неї підтвердженням того, що вона могла мати все, *що їй заманеться* і коли їй заманеться. Так само і її доброта до прочанина-ірландця — не парадокс, а лиш підтвердження. Вона все робила показово, так щоб інші могли захоплюватися її щедрістю. Навіть про свої гріхи вона розповідала не без гордощів. Гільда просто вихвалялася.

На слабкість треба відповідати силою; на пиху — смиренням. Її покута могла бути стандартною. Повернути брошку, заплатити за зіпсуте борошно, навідати батька. Кохати лиш свого чоловіка. Допомогати будь-якому злиденному пілігриму, яким би вбогим не був

його стан, із таким самим щиросердям, котре вона проявила до ірландського панича. А щоби дати їй урок смирення, священник наказав Гільдегарді начисто вискоблити кам'яну підлогу церковного нефа.

Працювати вона повинна була потайки, аби не тішитися в гордині навіть під час покаяної роботи.

\* \* \*

Трохи пізніше, облачаючись перед службою в ризниці, Дітріх раптом завмер, так і не зав'язавши до кінця ремінець. Із трудом він тепер вирізняв новий звук, ледь схожий на джмелине дзижчання. Приваблений ним до вікна, на віддалі, якраз над лісом місцевого пана, чоловік роздивився «лісових співачків»<sup>32</sup> та сойок, що накручували скажені кола над місцем, де світилося перед сходом сонця. Сама заграва, певно, стихлася або ж просто лишалася непомітною на тлі все яснішого неба. Але щось, що Дітріх не зміг би виразити словами, у цій картині було не так. Чомусь видавалось, ніби ліс раптом зжужмився і почав згортатися.

Край Храмової гори так само по-пташиному безглуздо кружляло декілька людей. Біля кузні стовбичили Грегор із Терезією і про щось жваво перемовлялися з Лоренцом. Нечесане волосся поселян стирчало навсібіч, а одежа липнула до їхніх тіл, наче мокра<sup>33</sup>. Поруч ошивалася й решта, однак звичайна ранкова робота застопорилася. У кузні не горів вогонь, у кошарах досі бекали вівці, та й хлопців-вівчарів ніде не було видно. Не здіймалася над лісом і завіса диму, яка зазвичай указувала на місце, де в його нетрях випалювали деревне вугілля.

Дзижчання помітно посилилося, коли Дітріх підійшов до вікна поближче. Торкнувшись шибки нігтем, він відчув... вібрацію. Приголомшений, чоловік відсмикнув руку подалі.

Священник провів пальцями по волоссю і відчув, як воно в'ється-крутиться, немов кубло змії. Причина всіх цих цікавих пригод набирала сили так, як при наближенні коня голоснішає тупотіння його копит. Якщо аналогія доречна, то джерело *імпетусу* наближалось — висновок напрошувався сам по собі: «У тілі ніколи не народиться рух, — стверджував Бурідан, — якщо рушило<sup>34</sup> не залучає імпетус». Дітріх спохмурнів, думка здавалася бентежною. Щось наближалось.



Він відвернувся від вікна, аби нарешті облачитися до кінця, і завмер, торкнувшись червоної казули<sup>35</sup>.

*Бурштин!*

Дітріх згадав. Бурштин — *електрон*<sup>36</sup>, грецькою мовою, — якщо його потерти об шерсть, «відпечатував» на ній імпетус, який приводив у рух шерстинки так само, як і волосся зараз. Бурідан показував цей дослід у Парижі, коли там навчався Дітріх. Учителя настільки захоплювало викладання, що він примудрявся обходитися без докторату і, живучи з платні, перетворився на справжнісіньку аномалію<sup>37</sup>: науковця, котрому ніколи не бракувало грошей. У Дітріха перед очима так і стояла картина, як, розплившись у широкому усміху, Бурідан хвацько натирає бурштин об котячу шкурку.

Священник поглянув на своє відображення у віконній шибці. *Бог натирав бурштин об цей світ.* Думка привела його у захват, ніби він стояв на краю відкриття чогось потаємного. Запаморочливе відчуття, неначе пощастило видряпатись на самісінький верх дзвіниці. Звісно ж, Бог нічим світ не натирав. Але у світі щось таки відбувалося, схоже на натирання шерсті бурштином.

Дітріх підійшов до дверей ризниці і визирнув до вівтаря, де мінорит закінчував облаштувати престол. Йоахім відкинув каптур на спину, і тепер його чорні кучері, що росли навколо тонзури, танцювали під дією того самого невидимого імпетусу. Рухався він плавно та граційно, що видавало в ньому шляхтича за народженням. Не мав він знаття ні про халупи кріпаків-віланів, ні про привілеї вільних міст. Тим дивніше було бачити, як такий чоловік, спадкоємець чималих феодин, присвячує життя бідності. Йоахім ледве повернувся, і світло, що линуло з вікон на хорах, підкреслило його майже жіночні риси, які геть не пасували до острішкуватих брів, зрослих на переніссі. Поміж цінителів чоловічої краси Йоахім зійшов би за вродливця.

Перед тим як чернець устиг забрати з жертovníка два підсвічники, що використовувалися під час *missa lecta*<sup>38</sup>, їхні з Дітріхом погляди перетнулися. Не встиг мінорит торкнутися мідних гостряків у чашечках підсвічників, як на кінчиках його пальців затанцювали іскорки.

— Бодай би Господь прокляв ці багатства! — відсмикнув назад руку Йоахім.

Дітріх підійшов до нього і взяв за руку:

— Ну, що за дурниці, Йоахіме? Я користуюсь цими підсвічниками не перший рік, і вони ще нікого й ніколи не жалили. Якби Господь був ними не вдоволений, то навіщо ж чекав аж по сьогоднішній день?

— Тому що Господь більше не може терпіти Церкву, якій полюбилася Мамона.

— Мамона? — Дітріх обвів рукою дерев'яний храм. Із балок та сволоків на них дивилися дикі обличчя. У вітражах склепистих вікон кривилися і всміхалися святі, здійнявши руки в благословенні. — На Авін'йон це геть не схоже.

Священник нахилився, щоб оглянути карбовані підсвічники поближче, роздивитися букви «хі» та «ро» на грудях в Матері-Пелікана<sup>39</sup>. Дітріх обачно простягнув до них палець. На відстані нігтя щось хлопнуло, і в повітрі між пальцем та підсвічником блимнула іскра. Хоч він і знав, що може статися, але руку все одно відсмикнув так само швидко, як і Йоахім. Палець ніби штрикнули голкою. Аби втамувати біль, чоловік поклав його до рота.

— Хм. — Священник дістав палець назад і підніс поближче до очей. — Не так боляче, як дивно. — Відчуття були схожі на пригоду з акваманілом, тільки цього разу сильніші. Черговий доказ, що спричинитель усього наближався.

— Це все матеріально, — проказав Дітріх. — Хвилину тому я був пригадав трюк із бурштином і шерстю, які породжують схоже явище.

— Але ж маленькі блискавки...

— Блискавки, — повторив Дітріх. Йому на думку спала нова ідея. Він неуважно потер палець. — Йоахіме! А раптом ці іскорки мають ту саму природу, що й блискавка? — вицирився він і знову торкнувся підсвічника, викликавши нову блискітку. Вогонь із землі! Він засміявся, а мінорит відступив від нього подалі.

— Уяви собі водяне колесо, оторочене хутром, — священник заходився пояснювати монаху, — яке третєся об бурштинові пластини. Ми зможемо генерувати ці *електронікоси*, а якщо навчимося ще й контролювати їх, то повеліватимемо блискавками!

*Блискавка грянула без попередження!*

Дітріх відчув, як по всьому його тілу розливається вогонь. Поруч із ним зігнувся навпіл мінорит, вибалушив очі і вишкірив зуби. Між

двома підсвічниками застрибали іскри.

У кольорових шибках вікон на північній стороні церкви спалахнуло світло, розкидаючи на всі боки веселки. Святі з пророками зайнялися в славі: Марія, Леонард, Катерина, Маргарита Антіохійська<sup>40</sup> — яскравіші від сонця. Їхні образи полум'яніли вогнями, що вигравали по всьому тьмяному інтер'єру, кидаючи золоті, жовті, червоні й білі лелітки на статуї та колони, які від цього, здавалося, навіть ожили. Йоахім упав на коліна і став бити поклони, затуляючи обличчя від осяяних вікон. Дітріх також колінкував поруч, але крутив головою навсібіч, намагаючись нічого не пропустити.

За спалахом накотився і громовий вал; дзвони надворі калатали шалений аритмічний набат. Церковне дерево рипіло та стогнало, на гвинтових сходах та попід дахом стугонів і завивав, немов тварина, вітрюган. Загарчали грифони та віверни. Захрипіли різьблені карли. Шибки у вікнах задеренчали і полускали, вкрившись павутинням тріщин.

А потім світло згасло так само несподівано, як і загорілося, стихли грім і вітер. Дітріх трохи зачекав, але більше нічого не відбувалося. Він глибоко зітхнув і зрозумів, що разом зі стихією його так само покинуло відчуття страху. Нашіптуючи молитву подяки, священник підвівся на ноги. Поглянув на Йоахіма, який скрутився на кам'яній плиті, обхопивши голову руками, повернувся до жертovníка і торкнувся підсвічника.

Нічого не сталося.

Чоловік зиркнув на потріскані шибки. Що б до них не наближалось, воно прибуло на місце.

\* \* \*

---

<sup>6</sup> 6 серпня.

<sup>7</sup> Дореформена літургія годин (офіцій) у римо-католицькій церкві складалася із заклику, утрені, молитов протягом дня, комплети й вечірні.

<sup>8</sup> Ах, ач, ет, от! (нім.)

<sup>9</sup> За середньовічними уявленнями саламандри пов'язані з вогняною стихією. Вважалося, вони живуть у вогні, чим жаркішому — тим краще.

<sup>10</sup> Свята Катерино! Неточність. Мало би бути Sancta Catharina (лат.) або Sankt Katharina (нім.).

<sup>11</sup> Мт. 10:30-31. (Тут і далі переклад біблійних цитат за Іваном Хоменком, 1963.)

<sup>12</sup> Пс. 149(148):5.

<sup>13</sup> Дияконів Феліциссіма та Агапіта, забитих солдатами на смерть, за наказом римського імператора Валеріана 14.09.258 р.

<sup>14</sup> Точніше, у відповідній частині римських катакомб понад Аппієвим шляхом, де збереглася крипта пап II–IV ст.

На сьогодні цей напис (ēlogium) «Tempore quo gladius secuit pia viscera matris / hic positus restor» зберігся фрагментарно, але може бути відтворений по інших згадках у середньовічній літературі. Його автор — св. Дамас I (бл. 305–383) — 37-й папа римський (із 366 р.), ініціатор стандартного латинського перекладу Біблії — Вульгати (382).

<sup>15</sup> 18.11.1302 р. 193-й папа римський Боніфацій VIII (Bonifacius VIII, в миру — Бенедетто Каєтані, бл. 1235–1303) проголосив буллу «Unam sanctam» (лат. «Єдина Свята... [Церква]»), чим радикально зазіхнув на духовно-політичну зверхність у Європі. Булла заявила про необхідність об'єднання Церкви і можливість спасіння тільки через неї, установила абсолютну владу папи в духовній і політичній сферах та призвела до збройного протистояння зі світською владою французького короля Філіпа IV Красивого (Philippe IV le Bel, 1268–1314) із династії Капетингів, який своєю чергою також провадив активну внутрішню і зовнішню політику, що сприяла перетворенню Франції на бюрократичну монархію з тенденцією до абсолютизму. Воював із Фландрією та Англією, поклавши початок Столітній війні. Військами атакував помешкання Боніфація VIII в Ананьї (Лаціо, Італія), де папу було принижено й побито (через що той за місяць сконав), а резиденцію голови римо-католицької церкви переніс до Авіньйона. «Мученицька» смерть папи не завадила Данте «спроорокувати» появу Боніфація у Восьмому колі пекла («Божественна комедія», Пекло, Пісня 19).

<sup>16</sup> Лауди (лат. laudate, «хваліте») — ранкова служба о 3-й год. За назвою трьох останніх («хвалітних») псалмів, які виконують під час неї.

<sup>17</sup> Альберт Великий, «De vegetabilibus et plantis» [Про рослини...], VI, tr. ii, i, 1256/57.

<sup>18</sup> Отже (лат.).

<sup>19</sup> Катерина Александрійська (IV ст.) — християнська єгипетська свята і великомучениця (у православній традиції), чиє реальне існування залишається дискусійним питанням, через що із 1969 р. її вшанування в РКЦ факультативне. За переказом, римський імператор Максиміан (бл. 250–310) наказав її колесувати, але знаряддя страти розсипалося від одного доторку жінки. Вважається, ніби культ Катерини особливо підтримували задля протистояння популярному образу «язичниці» Гіпатії (370–415), співвітчизниці Катерини, філософа, математика і астронома.

<sup>20</sup> Иконографічні символи чотирьох євангелістів: лев Марка, орел Йоана, ангел (у людській подобі) Матей і бик Луки.

<sup>21</sup> Еске — кут, ріг (нім.). Ґрім, Гільда, Зігенот і Еке — велетні з «Пісні про Еке», частини середньовічного епосу про Дітріха Бернського — історичного Теодоріха Великого (454–526), вождя остготів (із 488 р.) і засновника остготської держави в Італії (з 493 р.). Вихований при

дворі (східного) римського імператора Льва I (401–474), він сприяв збереженню римських державних інститутів в Італії, підтримував розвиток науки та мистецтв. Під іменем Тідрека і власне Дітріха Бернського ввійшов до скандинавського епосу і германських легенд.

<sup>22</sup> Альберіх (Alberich), Альврік, Оберон — повелитель карл(ик)ів (д/цвергів, гномів). Один із головних персонажів епічної «Пісні про Нібелунгів».

<sup>23</sup> Мінорити (від лат. *minor*, «менший») — ченці католицького жезбрущого Ордену менших братів (*Ordo Fratrum Minorum*), заснованого у 1207–1209 рр. Франциском Ассізьким (1181/2–1226) задля проповіді аскетизму, вбогості та любові до ближнього. Разом із домініканцями здійснювали функції інквізиції.

<sup>24</sup> *Paramenta altaris*.

<sup>25</sup> Закричали [до Тебе, Господи] (лат.) — перші слова зазначеної меси.

<sup>26</sup> Після смерті Боніфація VII у 1309–1377 рр. в м. Авіньйон (нині півд. Франція, центр департаменту Воклюз), на лівому березі Рони, при її злитті з р. Дюранс, перебувала резиденція сімох римських пап (т. зв. Авіньйонський полон). Саме в Авіньйоні врочиста папська тіара набула свого звичного вигляду із трьох вінців на єпископській митрі — т. зв. трирегнум або офіційно — тіара св. Сильвестра.

<sup>27</sup> Блаженні вбогі духом (лат.) (Мт. 5:3).

<sup>28</sup> Мт. 25:35.

<sup>29</sup> Гібернія (лат. *hiberna*, «зимна») — давньоримська назва Ірландії.

<sup>30</sup> Мова про битву під Кресі (суч. с. Кресі-ан-Понтъє, Сомма, Франція), що відбулася 26.08.1346 р. між військами англійського короля Едуарда III і французькими лицарями Філіпа VI. Вважається однією з ключових битв Столітньої війни (1337–1453), яка провістила кінець лицарства як важливого військового явища. Засвідчила тотальну перевагу довгих луків та гармат над панцирною кіннотою і розвинула поняття вогневої сили. У результаті битви англійці змогли закріпитися на півночі Франції.

<sup>31</sup> *Falkenstein* (нім.), тобто замок Фалькенштайн.

<sup>32</sup> Калька з німецької: *Waldlaubsänger* — жовтоброві вівчарики (*Phylloscopus sibilatrix*).

<sup>33</sup> В чернетці роману, офіційно оприлюдненій раніше від паперової версії, було колоритніше і більш «ковальське» порівняння: «немов металева стружка до магнітного залізняка».

<sup>34</sup> Традиційно буріданівське поняття імпетусу (попередника уявлень про кількість руху та інерцію) лишають без перекладу попри те, що латиною це просто «натиск, поштовх, рух уперед». Менш усталений термін із цієї ж теорії, *āstor*, ми відтворюємо як «рушило». Оригінальні ідеї Жана Бурідана про фізичну природу руху вперше опубліковані в Книзі 7 / 8 трактату «*Quaestiones super octo libros Physicorum Aristotelis*» (після 1328 р.).

<sup>35</sup> Казула (*casula*, лат. «плащ») — гаптована риза без рукавів, яку католицький або лютеранський священник одягає на альбу (довгі білі шати) та столу (орнаментовану шовкову стрічку, яку носять на плечах). Червоний колір казули, зокрема, говорить про месу на день пам'яті мучеників за віру. Аналог православної фелони.

<sup>36</sup> Д.-гр. *ἤλεκτρον*.

<sup>37</sup> Див. Courtenay W. J. *Philosophy's Reward. The Ecclesiastical Income of Jean Buridan // Recherches de théologie et philosophie médiévale*. — 2001. — # 68. — PP. 163–169.

<sup>38</sup> Тиха, «читана» меса (лат.).

<sup>39</sup> У середньовічній іконографії пелікан символізував Ісуса Христа (гр. букви *χ* та *ρ* — його монограма) і місію з порятунку людства, оскільки, згідно з тогочасними уявленнями, мати-пелікан пробиває собі груди і власною кров'ю годує пташенят, щоб ті не померли з голоду.

<sup>40</sup> Св. Леонард із Ноблака/Ліможа (V–VI ст.[?]) — напівлегендарний франкський священник, проповідник і відлюдник, широко в подальшому розповсюджений культ якого з'явився лиш

в XI ст. Покровитель усіх ув'язнених, пологів, чию пам'ять ушановують 6 листопада. Улюбленець бідняків та хрестоносців. Св. Маргарита (у православ'ї влкмцц Марина) Антіохійська (п. 303-5 р.[?]) — сирійська діва і мучениця. Вважається покровителькою вагітних, її день пам'яті відзначають 20 липня (у православній традиції — 17 (30) липня).

# 1

## Наші дні

### *Шерон*

Під час літніх курсів Шерон і Том займалися своїми дослідженнями вдома. У наші дні, коли цілий світ буквально лежить під вашими пальцями, це досить легко. Але водночас така ситуація може перетворитися і на пастку, позаяк те, що нам потрібне, може бути якраз трохи далі від кінчиків цих самих пальців. Ось біля вікна над комп'ютером зсугулювався Том, намагаючись відстежити якісь туманні посилання в Мережі. Сидить він спиною до кімнати, а значить — і до Шерон.

Шерон вільотно починає на подушках дивана з розгорнутим блокнотом перед собою, зжужмленими та розкиданими навколо аркушами паперу та недопитими чашками трав'яного чаю, міркуючи про все те, що зазвичай на думці у фізиків-теоретиків. Вона дивиться в бік Тома, але насправді — в нікуди, десь глибоко в собі, а отже, можна сказати, що також сидить спиною — до Тома. В неї свій комп'ютер, щоправда органічний — той, який міститься поміж вух. Хай він не підключений до широкого світу, але ж і Шерон Нодь творить власні світи, химерні й недоступні, межі одного з яких пролягли самісіньким краєм космології.

Назвати цей її світ прекрасним важко. Його геометрія покручена і спотворена. Простір із часом згортаються в цікавих фрактальних виразах, у напрямках, визначити які словами не під силу. Виміри струмують немов живе срібло — відірви від них погляд, і вони зникають.

Та все-таки...

\* \* \*

ТА ВСЕ-ТАКИ вона намацала структуру, яка зачаїлася під шаром хаосу, і тепер по-котячому переслідує її: підкрадається потаємними напівкроками і не цурається манівців. А раптом нам просто бракує коректного ракурсу, щоб роздивитися її красу? Згадайте хоча б Квазімодо або ж Красунине чудовисько.

— *Чорт!*

В її світ ввірвався чужий голос. Шерон почула, як Том торохнув по клавішах, і міцно заплющила очі, намагаючись не слухати його. А вона ж усе так чітко бачила. Рівняння натякали на множинні групи обертань, пов'язані мета-алгеброю. Однак...

— *Дурак! Bûnözõ! Jáki!*<sup>41</sup>

...І от світ розлетівся на калейдоскопічні друзки, а її на якусь мить по самісінькі вінця заповонило безмежне відчуття втрати. Шерон пожбурила ручку на кавовий столик, і та брязнула об молочно-білі порцелянові філіжанки. Очевидно, Господь іще не бажав, аби вона розв'язала геометрію джанатпурового простору. Шерон зиркнула на Тома, який щось бубонів собі за клавіатурою.

У тій ледве не випущеній деталі полягала одна непідробна риса Шерон: вона користується ручкою, а не олівцем. У цьому, можна сказати, вся її погорда.

— Ну, гаразд, — вимогливо проказала вона. — Зізнавайся, в чому справа? Сьогодні ти лаєшся всіма можливими мовами. Тебе щось допекло. А я так працювати не можу, і *це* вже допікає мене.

Том крутнувся на гвинтовому стільці і зазирнув їй у вічі:

— КЛІО ніяк не хоче дати правильну відповідь!

— Знаєш, хотілось би вірити, що ти зміг вибити її у неї, — закопилила вона губи.

Тільки-но Том зібрався огризнутись, як одразу ж закрити рота, люб'язно прикинувся збентеженим і делікатно промовчав, бо в цьому полягала якраз його непідробна риса. Якби всіх людей світу можна було поділити на протилежні ґатунки, саме Том Шверін належав би до того іншого. Зазвичай утримати язика на припоні йому не вдавалося, і голос Тома лунав завжди й повсюди, але цього разу внутрішній голос розуму переміг.

— Просто я засмутився, от і все, — скривився він і склав руки на грудях.

Ще б пак! До його пустопорожньої тріскотні Шерон ставилася, як скнара до марнотратника. Вона була із тих людей, для яких фраза типу «*це ж самоочевидно*» мала би означати реальну мовчанку. Хай там як, а розчарування Тома — лиш симптом.

— І чого ж ти засмутився?



— Айфельгайм не хоче зникати!

— А *навіщо* йому зникати?

— Бо його просто не існує! — дико змахнув руками Том.

Шерон, у якої на черзі вже чекало нове «чому», заходилася терти перенісся: потерпи, і зрештою він усе по-людськи пояснить.

— Гаразд-гаразд, — погодився він. — Звучить дурнувато, але... От послухай, Айфельгаймом звалося село у Шварцвальді, яке люди покинули і ніколи більше не заселили.

— То й що?

— А те, що так бути *не повинно*. Я вже разів із сорок моделював схему заселення Шварцвальду, і, згідно з нею, село *постійно* відроджується.

На такі проблеми в Шерон терплячості все-таки бракувало. Як історик Том не створював світів, а лиш відкривав; отже, він і справді людина іншого ґатунку. Шерон страх як хотіла повернутись до геометрії своїх нових вимірів, із якими майже порозумілася. А от Том і на міліметр не став зрозумілішим.

— Моделював? — перервала його вона. — То поміняй свою гробану модель. Значить, у тебе в умовах закралася мультиколінеарність<sup>42</sup> абощо.

Емоції, особливо глибинні, заскочили Тома зненацька. Адже його власні почуття більше нагадували короткі шквали. А от Шерон могла вибухнути, просто немов вулкан. Він або не розумів, чому це раптом вона на нього визвірилася, або ж просто помилявся у своїх здогадах. Якийсь час Том не зводив з неї погляду, а потім закотив очі до неба:

— Аякже! Давай викинем' на звалище історії Розена, Ципфа і Кристаллера<sup>43</sup>! Наріжну теорію в кліології!

— Чому б і ні? — не зрозуміла Шерон. — У *справжній* науці теорія повинна відповідати фактам, а не навпаки.

Коли вона (цілком свідомо) зачепила його за живе, Том побуряковів:

— Та невже, а *cuisla*<sup>44</sup>? Точно? А хіба не Дірак колись заявив, що для нього набагато важливіше, коли рівняння красиві<sup>45</sup>, аніж коли вони вписуються в експеримент? Я десь читав, що виміри швидкості світла показали, нібито вона з часом зменшується. То, може, краще викинути *теорію* про те, що швидкість світла становить константу?

Вона спохмурніла:

— Не клей дурня. — Її і саму можна було зачепити за живе. Як саме, Том не знав, але це йому вдалося на славу.

— Дурня, хай тобі грець! — Він грюкнув клавіатурою так, що Шерон аж підскочила. Том розвернувся спиною і знову витріщився на екран монітора. Запанувала тиша — логічне продовження сварки.

Тепер Шерон остаточно переключилася на зовнішній світ. Враховуючи її постійні самозаглиблення, це можна назвати цінною рисою. Вони обоє клеїли дурня. Вона сердилася через те, що він пустив під укіс цілий локомотив її думок, а Том лютився, бо в нього не працювала якась там модель. Дівчина поглянула на власну роботу і замислилась: «Якщо не допоможу йому, то сама собі ж зашкоджую». Це не надто вдале виправдання для благодійності, але все-таки на порядок краще від її відсутності взагалі.

— Пробач.

Їхній діалог далі нагадував контрапункт. Вона підвела очі, він розвернувся, і вони обоє довго дивилися одне на одного, поки не підписали таким чином мовчазну мирову. Займатися геометрією простору в тиші та спокої означало вислухати Тома. А тому Шерон рушила до нього і всілася на краєчку стола.

— Гаразд, — сказала вона. — Давай розповідай, що то за теорія Ціпи і кого там ще?

Замість відповісти, Том розвернувся до клавіатури і, пишний, немов піаніст, увів якісь команди, а потім відкотився на стільці трохи вбік, аби Шерон було краще видно:

— Скажи, що ти тут бачиш?

Дівчина ледве зітхнула і, склавши руки на грудях, стала позад нього, іронічно похиливши голову. На дисплеї з'явилася координатна сітка, укладена шестикутниками, всередині кожного з яких красувалося по точці. Деякі з них здавалися яскравішими за решту.

— Бджолині стільники, — відповіла вона. — Бджолині стільники із світляками.

— А ще кажуть, що із фізиків виходять кепські лірики, — пхикнув Том. — Помічаєш що-небудь?

— Омага, Де-Мойн, Оттамва<sup>46</sup>, — прочитала Шерон підписи до точок. — Чим яскравіша точка, тим більше місто. Правильно?

— Насправді, якраз навпаки. Але правильно. Що ще?

Чого б йому просто не сказати? Ні, треба було все перетворити на вікторину. Томові студенти, які слухали свого викладача з роззявленими ротами, часто відчували аналогічну бентегу. Шерон зосередилася на моніторі, намагаючись відшукати очевидне. На її думку, кліологія не могла повихвалитися глибиною своїх теорій, та й до науки як такої їй було далеко.

— Гаразд, великі міста утворюють неповну окружність. Навколо Чикаго.

Том вишкірився:

— *Ganz bestimmt, Schatz*<sup>47</sup>. Їх мало би бути шість, але на шляху стають води Мічигану, а тому окружність неповна. Теперечки, а що оточує кожне з цих великих міст?

— Окружність із менших містечок. Прямо як фрактал! Але з геометричного погляду фігури виходять неправильні...

— Життя теж неправильне, — відмахнувся Том. — Конфігурації спотворені через мікрогеографічні й граничні умови, але якщо зробити поправку та уявити, що координати відповідають безмежній рівнині...

— То вийде геометричний многовид. Прикольно. А в чому полягає поправка?

— *Ефективна* відстань є функцією часу й енергії, які необхідно витратити на подолання шляху між двома пунктами. Неабелевого шляху, зверни увагу, що значно ускладнює завдання.

— Неабелевого? Але ж тоді...

— Пункт Б може опинитися значно далі від пункту А, ніж А — від Б. Звісно, а чому б і ні? Португальцям значно легше було плавати вздовж африканського узбережжя на південь, аніж на північ. Та хоча б візьми наші хімчистки. Вулиці з одностороннім рухом, а тому щоб дістатися туди, треба витратити втричі більше часу, ніж назад додому.

«Неабелевого! Звичайно! Аякже! — Шерон більше його не слухала. — Яка ж я дурепа!» О, щасливе, позбавлене питань життя абелевих, евклідових, гаусдорфових<sup>48</sup> поселян! А раптом джанатпурів простір неізотропний? Що як відстань в одному напрямку не дорівнює відстані в іншому? *Додому завжди їхати швидше. Але ж як? Як?*

— ...на волах чи на автомобілі, — його голос знову вирвав її із задуми. — Отже, мапа завше є переходом від одного стану рівноваги до іншого. А тепер дивись.

Якби вона не простягла йому руку допомоги, коли він скаржився на все на світі, то ніколи б не просунулася у своїй роботі.

— Куди дивитися? — гаркнула вона набагато суворіше, ніж збиралася; перш ніж повернутися до клавіатури, Том кинув на неї ображений погляд. Поки він щось друкував, Шерон непомітно сковзнула до свого блокнотика і занотувала мимолітну ідею.

— Це оригінальне дослідження Крісталлера, — правив далі Том, так і не помітивши її короткочасної вилазки до дивана. — Земля Вюртемберг, дев'ятнадцяте століття.

Шерон неуважно зиркнула на дисплей.

— Так... — раптом, майже проти власної волі, дівчина нахилилася поближче до екрана. — Нові бджолині стільники. То що, ці конфігурації постійно повторюються?

Він не відповів. Натомість показав нові карти. Джонсонові розкопки<sup>49</sup> Пізнього Урука навколо Варки, реконструкція тольтекських громад у долині Мехіко, виконана Олденом<sup>50</sup>, аналіз Скіннера по сільській демографії Сичуаню. А також аномальне дослідження Керол Сміт, яке виявило аж дві схеми в західній Гватемалі, індіанську та ладино, накладені одна на одну, немов паралельні всесвіти.

— А тепер поглянь на цю мапу. Тут відображено підтверджені місця розташування шумерських та еламських поселень.

На превелике власне роздратування, Шерон почувалася заінтриговано. Одна така карта могла бути випадковістю, дві чи три — збігом, але ж не так багато.

— А чому точка червоного кольору? — поцікавилася вона.

Том поблажливо глянув на монітор.

— Моя заявка на славу. Про поселення в цьому місці наука досі нічого не знала. Але в стародавніх документах повно згадок про міста, яких ми досі не знайшли. Тож я взяв і надіслав електронку старому Гочкіссу, де порадив трохи перенести місце розкопок. Спершу він осатанів — сама розумієш, старосвітський мікроісторик. Але найбільше його допекло те, що минуло два роки, і він нарешті знайшов руїни саме там, де я їх передбачив.

Значить, у його конфігурацій є прогностичний потенціал. Конфігурації — це вже цікаво. Немов астрологія, вони можуть прокласти путь справжній науці.

— Повинна існувати якась причина, — проказала вона.

— *Очень хорошо*<sup>51</sup>, — вдоволено кивнув він.

— Не тягни kota за хвіст. Розповідай.

— Кожне геометричне місце точок забезпечує певний ступінь біопсихологічної підтримки своїм мешканцям, — постукав він нігтем по екрану дисплея. — Родючі ґрунти, поклади срібла, достаток гуано, будь-що. *Andere Länder, andere Sitten*<sup>52</sup>. Міра цієї підтримки визначає потенціал освоєння ландшафту, а градієнт цього потенціалу становить силу, яку ми називаємо афінітетом<sup>53</sup>.

Шерон не стала нічого коментувати. Томові «сили історії» вона завжди вважала не більш ніж метафорою. Вона — фізик, а фізики мають справу з реальними силами.

— Якби афінітет лишався єдиною рушійною силою, — продовжував Том, — усе б населення неминуче тяжіло до локального максимуму. Але густина населення визначає вторинний потенціал, оскільки *cæteris paribus*<sup>54</sup> люди завжди віддають перевагу відкритому простору перед тим, щоб жити на головах одне в одного. Отже, у випадку з людьми діє і протилежна тенденція — розселюватися по ландшафту рівномірно, така собі теплова смерть культур. Взаємодія між цими двома силами породжує диференціальні рівняння, якими описується реактивно-дифузійний процес. Народонаселення зосереджується в точках рівноваги, а величину поселень, розташованих у них, визначає закон Ципфа про співвідношення рангу й розміру. Навколо кожного населеного пункту формується поле культурного потенціалу, чия сила пропорційна рівню добробуту та кількості населення і зменшується з квадратом відстані. Географічно такі поселення і їхні околиці утворюють шестикутні фігури, які зветься сіткою Крісталлера. *Ert, Nagy kisasszony?*

— *Ertek jol, Schwoerin ur*<sup>55</sup>, — відказала вона. Переконати Шерон йому до кінця не вдалося. Проте варто буде їй вступити з ним у дискусію, і це ризикуватиме затягнутися на всю ніч, нічим не закінчиться, і до джанатпурового простору повернутися вже не вдасться. Тим паче, що модель і справді відповідала логіці тієї схеми. Вона закопилила губу. Якщо поводитися необережно, то її цілком може втягнути розв'язання його задачі, а не власної. — То де ж цей твій Айфельгайм?

— А ніде, — розвів руками Том. Він відкрив ще одну мапу. — Ось Шварцвальд. Нічого дивного не помічаєш?

Після всіх цих карт порожнє місце одразу вбирало очі. Шерон торкнулася екрана, і її палець затанцював від села до села. Беренталь, Оберрайд, Гінтерцартен, Санкт-Вільгельм<sup>56</sup>... Шляхи так і снували довкола білої плями, а деякі ніби взагалі намагалися її уникнути. Вона спохмурніла. Том мав рацію. Тут *повинно* було бути село.

— Ось це і є Айфельгайм, — оголосив Том із кислою мармизою.

— Маленьке містечко, якого не було, — промурмотіла вона. — Але ж звідки в неіснуючого міста ім'я?

— Так само, як і в еламітського села. Досить багато згадок у літературі, в різних джерелах, щоб тріангулювати його розташування. *Attendez*<sup>57</sup>. — Нова команда комп'ютеру. — Той самий район у ранньому Середньовіччі, реконструйований за фотозйомкою Landsat.

Том гордо підняв голову:

— *C'est drôle, ma chérie*<sup>58</sup>. Коли у тебе все попід носом, то дідька лисого можна побачити. А от із висоти у кілька миль чітко проступають духи зниклих селищ. — Хлопець поглянув на екран і тицьнув пальцем: — Ось він, Айфельгайм.

На неї дивилася маленька цятка із дотепер порожнього шестикутника.

— Не розумію. Ти відкрив іще одне «загублене місто», як і в Шумері?

— Ні, — сумно похитав головою Том, не відриваючись від дисплея. — Люди залишають поселення, коли гіршають показники афінитету або ж нові технології кидають виклик ефективній відстані. Виснажуються поклади срібла або ж через місто прокладають автостраду федерального значення. У цьому випадку нічого подібного. Протягом одного покоління афінитет мав спричинити злиття села-наступника *десь* у межах цього шестикутника. Так само, як Багдад став наступником Селевкії, Вавилону й Аккада у схожому месопотамському шестикутнику.

— А по твоїх супутникових знімках не видно, коли зник Айфельгайм?

— Судячи з характеру освоєння земель (так би мовити, «пофарлонгово»), то я б сказав, десь за часів пізнього Середньовіччя, можливо під час Чорної Смерті. Відтоді характер землекористування змінився.

— А хіба мало міст знелюдніло в ті роки? Я десь читала, що вимерла третина Європи. — Йй чомусь здалося, ніби вона знайшла сяке-таке пояснення, до якого Том не доглупався. Тільки чужа царина може бути настільки кришталево ясною.

— Ага, — недбало кинув він, пропустивши повз вуха триумф Шерон, — як і третина Близького Сходу. Ібн Хальдун писав, що... Коротше, знадобилося двісті років, щоб кількість населення відновилася до рівня Середньовіччя, але геть усі покинуті села поступово відновили своє життя або поступилися місцем новим поселенням поруч. *Vous accredita agora?*<sup>59</sup> А тут люди мешкали в селі понад чотириста років, а потім там узагалі ніхто ніколи не жив.

Дівчину пройняв дроз. За словами Тома, все і справді виходило протиприродним.

— Місце перетворилося на своєрідне *табу*, — розповідав він. — Тисяча сімсот другого року маршал Віллар відмовився пройти крізь цю місцину, хоча квапився на підмогу баварським союзникам.

Том розгорнув тонку теку з цупкого коричневого паперу і прочитав із аркуша:

— Ось, що він написав курфюрсту<sup>60</sup>: «*Cette vallée de Neustadt que vous me proposez. C'est le chemin qu'on appelle le Val d'Enfer. Que votre Altesse me pardonne l'expression; je ne suis pas diable pour y passer*»<sup>61</sup>. Він відмовився пройти цим шляхом: угору по Гелленталю, Пекельній ущелині. — Його палець пробіг по екрану, з північного сходу, від Фалькенштайна, повз Айфельгайм і нижче Фельдберга. — До тисяча сімсот сімдесятого року в тих нетрях не існувало навіть жодної дороги, поки австріяки не проклали її, аби Марія Антуанетта могла спокійно проїхати до Франції, що зрештою стало не кращою для неї альтернативою. Та навіть із появою дороги, вона мала лиху славу. Відступ Моро<sup>62</sup> через цю долину виявився подвигу гідною справою, тож по тому, як він нарешті спустився в долину, його ледве не проголосили переможцем. Потім... — хлопець щось погортав, — у мене тут є копія листа одного англійського мандрівника на ім'я Г'юз,

датованого тисяча дев'ятисотим роком: «Я поквапився до Гіммельрайха, аби темрява не заскочила мене на згубній землі Айфельгайма». Загалом це чванько едуардівських часів трохи лукавило, він хоч і кепкував над «хімерними» німецькими байками, але ж, як бачиш, ночувати там не схотів. А ще Антон Ценгле — ти ж пам'ятаєш Антона — прислав мені вирізку з газети, де... На, прочитай сама. Давай. Перша замітка згори.

Якщо космологи щось і знали, так це те, що найкоротший шлях *не завжди* пролягає по прямій. Розгорнувши теку, Шерон побачила вирізку із «Фрайбургер вохенберіхт» і підколотий до неї англійський переклад.

## ПОСЛІДОВНИКИ КУЛЬТУ ДРАКУЛИ ЗНАХОДЯТЬ НОВУ МОГИЛУ

*Фрайбург.* Попри всі заперечення офіційної влади, деякі американські вояки, які перебували у нас на навчаннях, щиро переконані в тому, ніби їм пощастило знайти могилу графа Дракули, розташовану за сотні кілометрів від Трансільванії. Речник Третьої піхотної дивізії США визнав, що після того, як солдати знайшли середньовічний надгробок із вирізьбленим на ньому демонічним ликом, поміж них став ширитися чи то новий культ, чи то просто захоплення ним.

Поховання розташоване в районі Шварцвальду, відомому як Айфельгайм.

Ці терени славляться непрохідними лісами, а солдати відмовляються назвати точне місцезнаходження могили: мовляв, допитливі туристи можуть потурбувати прах похованої там істоти. Подібні заяви ще й не суперечать переконанням тутешніх фермерів, котрі відчувають забобонний страх перед цим районом.

Монсенйор Гайнріх Люрм, пресекретар дієцезії у Фрайбургу-ім-Брайсгау, побоюється можливого сплюндрування цвинтаря різними допитливцями, незважаючи на те, що йому декілька століть. «Мабуть, відрадити цих молодиків од їхніх переконань — справа



**ridmi**  
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

**КУПИТИ**